

lektura książki Riche'go pozostawia pewien niedosyt, choć czynienie z tego powodu zarzutu autorowi byłoby niewłaściwe. Na kilkuset stronach opisał drobiazgowo pewne zjawiska: zanik tego co odchodziło wraz ze światem antycznym nieuchronnie w przeszłość i mozolne początki „nowego”, średnio-wiecznego. Można by odnieść wrażenie, że są to centralne problemy ówczesnych społeczeństw. Tymczasem problemy te i rozterki były udziałem jedynie drobnej części ówczesnego społeczeństwa i to części stale malejącej. Dzieje kultury łacińskiej, „pisanej”, to dzieje wysiłków niewielu intelektualistów i ludzi Kościoła. Ogromna większość ówczesnych Europejczyków, i tych którzy trwali w pogaństwie, i tych już nawet od dawna chrześcijańskich, żyła z dala od tych problemów. Nie dlatego, że byli zacołani, nie znali smaku pisma i „wyższej” kultury, lecz dlatego, że zupełnie wystarczały im tradycyjne, prastare modele kulturalne i wychowawcze oraz ustny (oralny) przekaz. Dopiero od niedawna nauka historyczna kulturze tej

„milczącej” (bo nie wypowiadającej się na piśmie i dlatego z najwyższym jedynie trudem poznawalnej po wiekach) większości średnio-wiecznego społeczeństwa stara się poświęcić należyta uwaga. W dziele Riche'go o tych sprawach czytamy jedynie przygodnie, ale — bądźmy sprawiedliwi — nie o nich przecież chciał pisać. W każdym razie czytając czy wertując tę książkę nie zapominajmy, że dotyczy ona nie całego społeczeństwa, lecz jej duchowych i intelektualnych elit.

Jerzy Strzelczyk

---

¹ Pierwsze wydanie francuskie ukazało się w 1962 roku. Podstawą przekładu polskiego dokonanego przez M. Radożycką-Paoletti jest poprawione trzecie wydanie z 1973 r. Istnieją także przekłady na język włoski (1966) i amerykański (1976).

² Książkę uzupełniają: wykazy używanych skrótów bibliograficznych, obszerna (s. 511-521) bibliografia źródeł i literatury przedmiotu (szkoda że jej nie uzupełniono za ostatnie lata!), spis 16 mapek wzbogacających treść książki oraz indeks osobowy i geograficzny.

Szlakami przeszłości i czasów współczesnych, red. K. Puchowski i J. Żerko, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1996, ss. 387

Z okazji Jubileuszu Profesora doktora habilitowanego Lecha Mokrzeckiego — sześćdziesiątej rocznicy urodzin i trzydziestolecia pracy naukowej, przyjaciele, współpracownicy i uczniowie Profesora przygotowali dzieło zbiorowe dedykowane Jubilatowi. Jego wydanie zbiegło się z ogólnopolską konferencją naukową pn. HISTORIA-EDUKACJA, połączoną z Jubileuszem Profesora, która odbyła się w dniu 20 maja 1996 r. w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego.

Wzorowo przygotowana pod względem edytorskim i starannie zredagowana książka została wydana przez Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego w objętości 28,5 arkuszy wydawniczych i w nakładzie 300 egzemplarzy.

Komitet Redakcyjny prezentowanej tu Księgi Pamiątkowej tworzą pracownicy Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego, a autorami zamieszczonych rozpraw są znani i powszechnie uznani historycy różnych specjalności i pedagodzy z wielu ośrodków naukowych kraju (Bydgoszcz, Gdańsk, Kielce, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Słupsk, Toruń, Warszawa).

Księgę Pamiątkową otwiera tekst Kazimierza Puchowskiego poświęcony drodze życiowej i pracy zawodowej Jubilata oraz przedstawieniu Jego dorobku naukowego. Wśród 293 publikacji Profesora zebranych w bibliografii sporządzonej za lata 1965 - 1995, w doko-

nanej analizie wyeksponowane zostały badania Jubilatą związane przede wszystkim z dziejami staropolskiej nauki, oświaty i wychowania, a zwłaszcza świadomości historycznej społeczeństwa I Rzeczypospolitej. Obok nich niezwykle cenne dla wiedzy o kulturze umysłowej dawnego Gdańska i Prus Królewskich są książki Profesora na temat dziejów nauczania historii i historiografii Gdańska XVI i XVII wieku. Z cytowanego opracowania i dołączonej bibliografii, dowiadujemy się także, iż w dorobku badawczym Profesora Lecha Mokrzeckiego ważne miejsce zajmują opracowania na temat marynistyki gdańskiej doby Baroku i Oświeceni oraz pionierskie rozprawy obejmujące problematykę dziejów kultury i oświaty muzycznej Gdańska.

Omawiana tu część Księgi Pamiątkowej dotycząca sylwetki i dorobku twórczej pracy Lecha Mokrzeckiego uzupełniona jest wymienieniem doktorów promowanych przez Profesora, wraz z tematami ich dysertacji, datą i miejscem obrony oraz nazwiskami recenzentów.

Tę wstępną część Księgi zamyka przypomnienie postaci wybitnego uczonego, współtwórcy Uniwersytetu Gdańskiego, promotora Jubilatą – Profesora Kazimierza Kubika. Dobrze się stało, że redaktorzy prezentowanego tomu, w ten sposób piórem Józefa Żerko, oddali hołd zmarłemu przed dziesięciu laty byłemu kierownikowi Zakładu Historii Oświaty i Wychowania Instytutu Pedagogiki i Psychologii UG.

Kolejne strony Księgi Pamiątkowej wypełniają w liczbie trzydziestu sześciu, zróżnicowane tematycznie rozprawy, które ze względu na dziedzinę prezentowanych badań zostały wyodrębnione w trzech częściach.

Pierwszą, zatytułowaną „Spod znaku Klio”, stanowi jedenaście prac z zakresu historii kultury, nauki, literatury, a także historii politycznej oraz historii Kościoła katolickiego.

Otwierają ją dwie rozprawy z zakresu historii nauki. Pierwsza – Jerzego Serczyka poświęcona jest kantowskiej filozofii dziejów, druga – Andrzeja F. Grabskiego jest natomiast traktatem o dziele Franciszka Wężyka pt. *Uwagi nad dziejami Polski* (1830), w którym to XIX-wieczny myśliciel pokusił się o zbudowa-

nie własnej, o ambicjach historiozoficznych, całościowej interpretacji dziejów Polski, gdzie połączył pogłębioną refleksję nad jej przeszłością z prospekcją jej przyszłości. Kolejny tekst zamieszczony w tej części pracy stanowi niezwykle erudycyjne opracowanie Janusza Tazbira o „gafologii” polskiego edytorstwa od XVII do początków XX wieku. Autor wskazuje liczne potknięcia translatorskie i komentatorskie oraz kreśli swoisty zarys dziejów form stosowania przypisów w polskiej literaturze.

Działalność zakonu benedyktyńskiego w średniowiecznej Polsce, a szczególnie na Ziemi Chełmińskiej, jego prace nad odnowieniem Kościoła polskiego i rozprzestrzenieniem kultu św. Mikołaja są przedmiotem źródłowych ustaleń Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej. O dziejach autonomii i ustroju Prus Królewskich w latach 1466-1569 pisze z kolei Janusz Małek. Instytucjonalizacja procesu utrwalania, obiegu i zorganizowanego odbioru tekstów literackich, przejawiająca się głównie w działalności uniwersytetów i szkół, oficyn wydawniczych oraz różnych formach mecenatu w miastach nadbałtyckich od XVI do XVIII wieku, stała się przedmiotem rozważań Edmunda Kotarskiego. Anonimowy druk gdański z 1620 r. o objawieniu muzycznym we wsi Sianki na Mierzei Gdańskiej, gdzie w domu wójta niewidzialne instrumenty kilka razy wykonywały nabożne pieśni, został przedstawiony przez Marię Bogucką. Autorka stwierdza, że wśród licznej ówczesnej literatury ulotnej o zjawiskach cudownych, druk ten ze względu na opowieść o „cudzie akustycznym” zajmuje miejsce szczególne. Świadczy także pośrednio o wysokiej kulturze muzycznej mieszkańców miasta.

Dwa kolejne teksty poświęcone są badaniom z zakresu dziejów Kościoła i kultu religijnego. W rozprawie Stanisława Litaka wskazane zostały XVIII-wieczne świątynie, w których wbrew ustawodawstwu kościelnemu używano drewnianych naczyń liturgicznych i monstancji. Z badań autora wynika, iż większość źródłowych wzmianek na ten temat dotyczy południowych ziem Rzeczypospolitej, co tłumaczy się ich ubóstwem i prawdopodobnymi wpływami Kościoła unickiego. Odautorski komentarz do I Księgi „Pana Tadeusza”, skłonił Wacława Odyńca do poszukiwań genezy kultu Obrazu

Matki Boskiej Boruńskiej, jego rozpowszechniania się i znaczenia dla rozwoju powiatu oszmiańskiego województwa wileńskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII wieku. W tym kontekście gdański historyk omówił zasługi bazylianów dla budownictwa sakralnego i upowszechnienia oświaty na ziemi boruńskiej.

Jeszcze inny charakter mają dwa ostatnie teksty tej części Księgi Pamiątkowej. Praca Jerzego Maternickiego jest uzupełnieniem ogłoszonej przez Niego wcześniej rozprawki na temat geografii historiograficznej II Rzeczypospolitej. W prezentowanym tekście autor przedstawia geografie członkostwa Polskiego Towarzystwa Historycznego w okresie międzywojennym, wskazując m.in. na przyczyny i konsekwencje migracji ówczesnych historyków. Z kolei Małgorzata Lachowicz-Strugała dokonała próby przedstawienia obrazu Józefa Piłsudskiego i grupy politycznej z nim związanej, na podstawie analizy „Dzienników” Zofii Nałkowskiej z lat 1909-1917, 1918-1929 i 1930-1939. Kreśląc wizerunek Piłsudskiego i charakteryzując piłsudczyków, pisarka wybrała psychologiczne kryterium ich oceny, w ten właśnie sposób określając zasięg swoich zainteresowań.

Druga część Księgi Pamiątkowej poświęcona została dziejom nauki i oświaty. Zamieszczono w niej osiemnaście rozpraw autorstwa następujących historyków wychowania: Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Tadeusza Bieńkowskiego, Czesława Majorka, Mariana Pawłaka, Zbigniewa Nowaka, Stanisława Salmonowicza, Jacka Taraszkiewicza, Jana Hellwiga, Ireny Szybiak, Kaliny Bartnickiej, Karola Poznańskiego, Adama Massalskiego, Tadeusza Jałmużny i Tomasza Jałmużny, Ryszarda Kuchy, Lidii Burzyńskiej, Zygmunta Ruty, Henryka Porożyńskiego i Jerzego Sze-wsa.

Tu również mamy do czynienia z tekstami różnorodnymi pod względem tematycznym i chronologicznym, opracowanymi na podstawie zróżnicowanej bazy źródłowej. Wśród nich można wyróżnić rozprawy o charakterze metodologicznym, monografie biograficzne oraz prace z dziedziny historii nauki i myśli pedagogicznej, a także dziejów szkolnictwa.

W rozprawach metodologicznych podjęta została problematyka przydatności metod badawczych historii literatury i możliwości wykorzystania tekstów literackich dla syntezy dziejów edukacji (T. Bieńkowski) oraz walorów biograficznego podejścia do badań edukacyjnych i ich konsekwencji w uprawianiu tzw. „społecznej historii wychowania”, a także reorientacji nauczania tego przedmiotu w toku studiów akademickich (C. Majorek). Wśród tej grupy tekstów nieco inny charakter ma studium o przedmiocie badań, metodologii oraz specyfice polskiej koncepcji historii nauki wypracowanej przez zmarłego w 1992 r. Profesora Bogdana Suchodolskiego. Jak stwierdza autorka tego opracowania – I. Stasiewicz-Jasiukowa, okazała się ona atrakcyjna w skali międzynarodowej, zaś w Polsce jest mało znana, a niekiedy wręcz niedostrzegana.

Prace pretendujące do miana biografii edukacyjnych tworzą rozprawy poświęcone: Szkotowi – Andrzejowi Aidiusowi – profesorowi filozofii w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w latach 1609 - 1613, Józefowi Kalasancjusowi – założycielowi zakonu i twórcy szkół pijarskich oraz Michałowi Gliszczyńskiemu – twórczemu nauczycielowi okresu pas-kiewiczowskiego, którego drogę życiową i skomplikowane losy można uznać za symptomatyczne dla jego pokolenia.

Kolejne prace obejmujące zasięgiem swoich penetracji źródłowych okres od XVI do początków XX w., stanowią rozprawy z dziejów polskiej i zachodnioeuropejskiej myśli pedagogicznej. Z dziejów staropolskich, szczegółowej analizie historyczno-pedagogicznej zostały poddane przez Mariana Pawłaka i Jana Hellwiga poglądy i programy wychowawcze Reinholda Lorichiusa przyswojone polskiej literaturze przez Stanisława Koszutskiego oraz Krzysztofa Opalińskiego.

Zachodnioeuropejską myśl pedagogiczną przybliży pionierskie omówienie przez K. Bartnicką książki Izaaka Haffnera z końca XVIII w., będącej wyrazem sprzeciwu profesorów Uniwersytetu Strasburskiego przeciwko reorganizacjom szkolnictwa wyższego we Francji na przełomie XVIII i XIX w. oraz jednocześnie projektem struktury naukowej tego uniwersytetu, a także studium o mało znanym w polskiej

historiografii dorobku pedagogicznym Fryderyka Wilhelma Foerstera. Autorzy tego opracowania (T. i T. Jałmużna) szczególną uwagę zwrócili na wychowanie moralne i problemy pedeutologiczne w twórczości F. W. Foerstera oraz aktualność jego wskazań pedagogicznych.

Z zakresu historii szkolnictwa doby staropolskiej, w prezentowanym tomie znajdujemy opracowania dotyczące: dziejów Kolegium jezuickiego w Toruniu (1660-1772) pióra S. Salmonwicza oraz próbę dokonania charakterystyki i ujęcia liczbowego studentów Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1783-1793 dokonaną przez I. Szybiak. Problemom szkolnictwa polskiego w zaborze rosyjskim poświęcone są dwie kolejne rozprawy autorstwa K. Poznańskiego i R. Kuchy. Pierwsza dotyczy przebudowy struktury szkolnictwa w Królestwie Polskim w latach trzydziestych XIX stulecia, druga natomiast jest monografią Szkoły Wyższej Żeńskiej Rządowej w Lublinie w latach 1860-1862. Sprawie walki polskich posłów o prawa języka polskiego w szkolnictwie i życiu publicznym na forum sejmu pruskiego i parlamentu niemieckiego w dobie strajków szkolnych w latach 1906-1907 poświęciła swój artykuł L. Burzyńska. Wszechstronne omówienie organizacji, stanu liczbowego, wraz z charakterystyką kadry nauczającej, bazy lokalowej i poziomu pracy dydaktyczno-wychowawczej seminariów nauczycielskich w Okręgu Szkolnym Lwowskim w latach 1919-1923, znajdujemy w monograficznym opracowaniu Z. Ruty. Z kolei H. Porożyński przedmiotem swoich rozważań uczynił sposoby praktycznej realizacji ideałów wychowania narodowego i państwowego w szkolnictwie średnim na Pomorzu w latach II Rzeczypospolitej.

Drugą część Księgi Pamiątkowej zamyka erudycyjna rozprawa J. Szewsa na temat udziału młodzieży pomorskiej zrzeszonej w czasach zaboru w tajnych związkach filomackich Towarzystwa Tomasza Zana oraz w tajnych drużynach harcerskich w walkach o niepodległość w latach 1918-1920 oraz w czasie II wojny światowej. Przedstawiona przez skrupulatnego autora lista filomatów i harcerzy pomorskich zaangażowanych w walkach o wolność i niepodległość Polski świadczy o ogromnym wpływie pracy samokształceniowej i wychowawczej tajnych związków filomackich i drużyn skautowych.

Trzecia część Księgi Pamiątkowej nosi tytuł „Ku Współczesności”. Składa się na nią siedem opracowań o takiej właśnie wymowie. Cztery z nich mają charakter rozpraw pedagogicznych, a trzy kolejne dotyczą problemów z zakresu dydaktyki historii, polityki kulturalnej oraz historii wychowania. Podobnie jak w poprzednich częściach, także i w tej, prace różnicowane są tematycznie.

Otwiera ją dokonana przez Jana Żebrowskiego na podstawie twórczości Celestyna Freineta, analiza pedagogiczna osobowości nauczyciela – wychowawcy. Autor udowadnia, iż przemyślenia pedeutologiczne twórcy Nowoczesnej Szkoły Wychowania we Francji mają walor ponadczasowy i uniwersalny. Studium Danuty i Romualda Grzybowskiich wskazuje na niebezpieczeństwa związane z powołaniem do życia kolegiów nauczycielskich, których funkcjonowanie autorzy słusznie porównują z okolicznościami utworzenia, usytuowania w systemie oświatowym i działalnością wyższych szkół nauczycielskich. W konkluzji prowadzonego wywodu znalazło się bardzo trafne stwierdzenie o niemożności reformowania systemu oświatowego bez skorelowania tego procesu z reformą kształcenia nauczycieli. Z kolei Rita i Marian Grochocińscy z dokonanej przez siebie analizy niedostatków edukacji wczesnoszkolnej, które – jak stwierdzają – stoją w sprzeczności z potrzebami współczesnego życia, wyprowadzają kierunki i sposoby dokonywania koniecznych korekt obecnego kształtu edukacji wczesnoszkolnej. Halina Borzyszkowska przedmiotem swego opracowania czyni znaczenie cech osobowościowych pedagoga specjalnego w pracy rewalidacyjnej z dzieckiem niepełnosprawnym.

W rozprawie z zakresu polityki kulturalnej, Eugeniusz Tomaszewski dokonał negatywnej oceny wpływu reform neoliberalnych na życie kulturalne kraju w latach 1989-1993.

Dwa kolejne teksty, zamykające trzecią część Księgi napisane zostały przez bydgoskich historyków. Janusz Rulka relacjonuje wyniki swoich wieloletnich badań nad jednym z głównych problemów dydaktyki historii – przemianami świadomości historycznej młodzieży w latach 1975-1990. Juliusz Jundziłł natomiast, odwołując się do najnowszych badań nad starożytnością rzymską, dokonuje krytycznej

analizy traktowanej jako podręcznik historii wychowania, syntezy antycznej edukacji – Henriego Irené Marrou pt. *Historia wychowania w starożytności*.

Podsumowując dokonane tu omówienie Księgi Pamiątkowej, należy stwierdzić, że wszystkie zawarte w niej teksty mają walory oryginalności, oparte są na rozległej bazie źródłowej, a niektóre są wręcz pionierskie. Różnorodność tematyczna prezentowanych publikacji w pełni

odpowiada zainteresowaniom badawczym Jubilata, któremu to dzieło zostało dedykowane. Należy wyrazić nadzieję, że Księga ta, odznaczająca się nie tylko swoimi wartościami poznawczymi, ale także wielce instruktywna, będzie interesująca i pożyteczna zarówno dla profesjonalistów jak również dla studentów historii i pedagogiki oraz szerokich kręgów miłośników wiedzy.

Krzysztof Jakubiak

Profesor Lech Mokrzecki badacz i wybitny znawca dziejów staropolskiej nauki, oświaty i wychowania a zwłaszcza świadomości historycznej społeczeństwa dawnej Rzeczypospolitej, w 1996 roku obchodził jubileusz 30-lecia pracy naukowej i 60-tej rocznicy urodzin. Z tej okazji przedstawiciele polskiego środowiska naukowego silnie związanego z tą problematyką a także osobą samego Profesora i Uniwersytem Gdańskim zadedykowali Mu cykl rozpraw i artykułów, wydanych pod wspólnym tytułem *Szlakami przeszłości i czasów współczesnych*.

Książka składa się z trzech części zawierających łącznie 36 tytułów poprzedzonych – zgodnie z intencją jej redaktorów – prezentacją sylwetki Jubilata i jego osiągnięć naukowych, dydaktyczno-wychowawczych i organizacyjnych w Uczelni Gdańskiej i poza jej murami.

W części I: „Spod znaku Klio” czytelnik znajdzie teksty poświęcone problematyce historycznej w jej ujęciu metodologicznym i historycznym oraz teksty z pogranicza metodologii nauk (m.in. poświęcone literaturze). Większość z nich pozostaje w związku ze współczesnymi badaniami nad historiografią i historią oświaty, jak i biografią Lecha Mokrzeckiego.

I tak np. Andrzej F. Grabski wydobył z zapomnienia postać Franciszka Wężyka (1785 - 1862), autora rękopisu zawierającego zarys dziejów Polski pt.: „Historia polska dla użytku młodzieży”. Rękopis powstał około

1829 - 30 roku, poprawiony w 1857, a zamykają go „Uwagi nad dziejami Polski dla dojrzałszej młodzieży”. Mimo podobieństwa tytułów do prac Lelewela, analiza dokonana przez A.F. Grabskiego wykazała, iż prace Fr. Wężyka nawiązują zarówno do tradycyjnej konwencji periodyzacyjnej, jak i do poglądów na dzieje nie mających związku z pracami Lelewela. Zdaniem A.F. Grabskiego na szczególną uwagę zasługuje przede wszystkim całościowa interpretacja dziejów Polski o ambicjach historycznych dokonana przez Fr. Wężyka. Ów zapomniany autor nawiązał zdaniem Grabskiego do żywej wtedy w polskiej myśli historycznej tradycji providencjalistycznej filozofii dziejów uzależniającej przyszły los Polski od realizacji „opatrnościowego powołania”. Grabski poddając szczegółowej analizie wspomnianą koncepcję uznał filozofię dziejów Polski autorstwa Wężyka za prekursorską w stosunku do ultramontańskiej historiozofii narodowej.

Z kolei Janusz Tazbir w swoim artykule pt.: „Edytorskie potknięcia” podaje najrozmaitsze przykłady błędów i pomyłek powstałych w trakcie opracowań różnego typu przekładów literatury obcej a także w czasie pracy edytorskiej. Mimo anegdotycznego charakteru, tekst podejmuje istotny dla publikacji naukowych problem kompetentnego opracowania edytorskiego. Zależny jest on w dużej mierze od dobrej znajomości przez redaktora kontekstu